

ATATÜRK VE TERİM DEVRİMİ

VECİHE HATİBOĞLU

Eşsiz Önder Atatürk'ün sessizce yürüttüğü bir devrim de terim devrimidir.

Atatürk, daha 9 ağustos 1928'de, Sarayburnu Parkında, ünlü söyleviyle harf devrimini açıklarken şöyle diyordu: "Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın asarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna kat'iyen eminim; siz de emin olunuz."

Gerçekten de, 10 yıl içinde Türk Dil Kurumu'nu¹ kurmuş, 1932, 1934 ve 1936 yılları yaz aylarında, üç büyük Dil Kurultayını toplayarak, türlü aşama ve atılımlarla Türkçeyi ağıdalı yabancı tamlama ve terimlerden kurtarmıştır. Sarayburnu Parkında açıkladığı düşüncelerinden on yıl sonra, 1937-1938 ders yılı başında, bütün okullarda temizlenmiş, Türkçeleştirilmiş, anlaşılır duruma getirilmiş terimlerle öğrenime başlanmıştır.

Bu on yıl içinde, dil devrimine paralel olarak yürütülen terim devriminin uygulanması şöyledir:

Ulu Önder Atatürk, 1928'de uyguladığı harf devrimi yerleşmeğe başlayınca, 1932 yılı temmuz ayında, Türk Dil Kurumu'nu da kurduktan sonra, aynı yılın ağustos ayında Birinci Türk Dil Kurultayı'nı Dolmabahçe Sarayında toplamış, o zamanki Türk aydınlarının dilimiz üzerindeki düşüncelerini anlamak istemiştir.

Atatürk'ün amacı, Sarayburnu Parkında söylediği gibi "Lisanımızı anlaşılır bir duruma getirmek", harf devrimiyle sağladığı "kolay okuma yazma" aşamasından sonra, "kolay anlaşılır öğrenilir bir dil" yaratmaktır. Ele aldığı bütün konularda olduğu gibi, dil konusuna da bir yön vermek için, önce dili incelemek, gideceği, gitmesi gerektiği yolu çizmek, bütün milletçe anlaşılır tek bir dil görüşünde birleşmek istiyordu.

Kendisi, 1932'de görüşünü şöyle belirtmişti:

"Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Atatürk'ün bu sözündeki düşünceleri çok değerli olmakla birlikte, kullandığı Türkçe sözcüklerin de önemi büyüktür. Artık Osmanlıca sözcükleri bırakmış, 1928'deki "Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz." tümcesi

¹ Atatürk önce "Dil Encümeni", sonra "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adını verdiği Kurum'un adını bütünüyle Türkçeleştirmiştir.

yerine “..... dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” gibi hep Türkçe sözcüklerden kurulmuş tümcelerle düşüncelerini açıklamaya başlamıştır. Türk milleti varlığını ve topraklarını kurtarmak, bağımsız yaşamak için nasıl savaşmışsa, dilini de bağımsız, anlaşılır bir duruma getirmek için çalışmalı, savaşmalıdır.

Dilin, milleti meydana getiren en önemli etken olduğunu Atatürk çoktan kavramıştı. Tarihte dillerini kaybetmiş ulusların kendilerinin de kaybolduğunu gösteren örnekler pek çoktu.

Yüzyıllar boyunca yabancı dillerin baskısı altında ezilen Türk dili, kısırlaşmış, gelişemez olmuş, yabancı tamlama ve terimlerle anlaşılabilir bir duruma düşmüştü.

Aslında, dil bir araçtır, ama herhangi bir araç sayılmaması gerekir. Genellikle dil için, “insanın iç âlemini, dış âleme bağlayan bir araç” tanımı yapılır. Böyle bir aracın kolay kullanılması, kolay anlaşılması, her türlü düşünce ve duyguyu kolaylıkla belirtmesi, her çağda, herkes tarafından aranan bir özellik olmuştur. Yalnız, insanlar düşünce ve duyguları bakımından, aldıkları kültüre sıkı sıkıya bağlı oldukları için, bu düşünce ve duyguları hangi yolla kazanmışlarsa, hemen o yolun aracına kolaylıkla baş vurmak isterler. Herhangi bir konuda, yabancı dillerle öğrenim yapmış bir insan, konuyla ilgili yabancı sözcükleri ve terimleri kullanmak eğilimindedir ve böylece bilerek veya bilmeyerek Türk diline yığınlarca yabancı sözcük ve terim getirmiş olur.

İşte, Ulu Önder Atatürk, Türk ulusunun dönem dönem bağlı veya ilgili olduğu çeşitli kültürlerin etkisiyle, aldığı yabancı sözcükleri ve terimleri atarak, Türk dilinin kendi öz benliğine kavuşmasını, ölümsüzlüğe ulaşmasını istiyordu.

Atatürk her konuda yapacağı toplantıdan önce, o konu ile ilgili yerli ve yabancı bilimsel kaynakları inceler, sağlam bir kanıya ulaşır, bir de başkalarını dinlemek üzere aydınları toplantılara, kurultaylara çağırır, edindiği kanıyı görüşür, açıktan başkalarıyla tartışarak, durumu kontrol eder ve sağlam bir sonuca varırdı.

Türk dili konusunda da yapılan incelemelere göre, milâttan sonra, VIII. yüzyıldaki, Orhun anıtlarında kullanılan Türkçe, temiz, sağlam bir Türkçe idi. Fakat VIII. yüzyıldan sonra X. yüzyıla kadar Uygur Türklerinin, Budist kültürü ile ilişki kurmaları ve Budist olmaları, Türkçeyi, Sanskrit sözcükleri ve terimleriyle doldurmuştu. İlk kez Türkçe, o dönemde, büyük ölçüde, yabancı sözcüklerin akınına uğramış oldu. Onuncu yüzyıldan sonra Türkler Müslüman olunca, bu kez, İslâm kültürünün etkisiyle, Arap ve Fars sözcükleri ve terimleri Türkçeyi bir kenara itti, pek çok Türkçe sözcük ve terim kullanılmaz oldu, unutuldu, yerini Arapça ve Farsça sözcükler ve terimler aldı.

XVIII. yüzyıldan başlayarak, bilinçli bir tutumla Batıya yönelmek gerekince, Arapça, Farsça sözcüklerden başka Fransızca sözcükler de Türkçeye girmeye başladı.

İşte Ulu Önder Atatürk, eşsiz dehası ile Türkçenin bu durumunu ele almak, bu gidişe bir son vermek, dilimizin gelecekte tutacağı yolu çizmek istiyordu. Bu amaçla 1932, 1934, 1936 yıllarında üç büyük "Türk Dili Kurultayı" topladı. 1932'deki Birinci Türk Dili Kurultayı'ndan sonra, 1933'te, Celâl Sahir Erozan'ın başkanlığında, "Lugat-Istılah Kolu" kurulmuş, terimler, ilgili oldukları bilim dallarına göre ele alınarak, on altı bölüme ayrılmıştı.

1934'te toplanan İkinci Türk Dili Kurultayı'nda terimlerin çokluğu, yaygınlığı göz önünde tutularak, terim (istılah) kolu, sözlük (lugat) kolundan ayrılmış, derlenen yabancı terimler, Türkçe karşılıklarının bulunması, eksiklerinin tamamlanması için, öğretmenlere, uzmanlara, profesörlere gönderilmiş, düşünceleri istenmiştir.

1936'da toplanan Üçüncü Türk Dili Kurultayı'ndan sonra terim devriminde başlıca iki ilke ortaya atılmıştır.

İlk ve ortaokulların ders programlarındaki terimleri Türkçeleştirmekteki amaç, Türk çocuğunun derslerini kolaylıkla anlayıp öğrenmesidir.

Bunun için:

A. Kökü kültür dünyasında ortak olan "elektrik, dinamo, metre, gram" gibi terimleri olduğu gibi almak,

B. Bunların dışındaki terimlerin, elden geldiğince, Türk çocuğunun kolayca anlaması için konuştuğu, bildiği Türkçenin köklerinden, Türkçe eklerle türetilmesini sağlamak.

Atatürk ve Dil Kurumu bu amaçlarla, Üçüncü Türk Dili Kurultayı'ndan beş ay sonra, 1937 yılının şubat ayında yayımlanan *Türk Dili* (Belleten, sayı 21-22) dergisinin 2. sayfasında şöyle bir haber yaymışlardır: "Hele üzerinde çalışmalar başlamış olan İlk ve Orta Öğretim ders kitapları terimlerinin listeleri, *Belleten*'de, hem kendilerini tanıtmak, hem de ilgili öğretmenlerle, ders kitapları yazarların düşüncelerini aksettirmek için, değerli bir yer alacaktır." diyerek terim işinin önemle ele alındığı belirtilmiştir.

Atatürk, matematiği iyi bildiği ve sevdiği için, terim devrimine matematikten başlamıştır, denebilir. Çünkü *Türk Dili* (Belleten)'nin şubat 1937 tarihli yayınından bir ay sonra, Atatürk, "ceyb" ve "teceyb" in Türkçe karşılıklarının bulunması için, 29 mart 1937 tarihli *Ulus* gazetesine ilân verdirerek bir yarışma açtırmıştır².

Nihayet, hazırlanan bütün terimler, *Türk Dili* (Belleten) dergisinin ekim 1937 tarihli sayısında yer almıştır. Terimler, Türkçe-Osmanlıca, Osmanlıca-Türkçe, Fransızca-Türkçe olmak üzere, sıralanmış ve ön sırayı matematik terimleri almıştır.

² Yarışmayı kazanan yazı *Ulus* gazetesinin 3 nisan 1937 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Aynı yazı olduğu gibi *Türk Dili*'nin (Belleten) ilkteşrin 1937 sayısının 140. sayfasında da yer almıştır.

Aynı derginin 19'uncu sayfasında "Terim Çalışmalarının İlk Verimleri" başlığı altında şöyle denilmektedir: "Matematik, Fizik, Kimya, Mekanik, Biyoloji, Zooloji, Botanik ve Jeoloji terimleri deneme olarak ortaya konuldu."

Bu arada, yazarı belli olmayan *Geometri*³ adlı, küçük boyda, 48 sayfalık bir kitap yayımlanmıştır (İstanbul 1937, Devlet Basımevi). Türk Dil Kurumu kütüphanesinde (Fil, A/3555 numarada kayıtlı) bulunan bu küçük kitapta geometri sorunları, çizgilerle, şekillerle ve özellikle yeni terimlerle anlatılmıştır.

Atatürk terim çalışmalarının ülkedeki etkisini öğrenmek için, 1937 yılı sonbaharında, Sivas'a giderek, vaktiyle Sivas Kongresini topladığı lise binasında, 9. sınıfın geometri dersine girmiştir. O tarihte, sayın Ömer Beygo lise müdürü ve matematik öğretmenidir. Atatürk, derslerde izlenen matematik kitabını istemiş, ağıdalı terimlerle dolu eski kitap kendisine verilmiştir. Atatürk, "Bu anlaşılmaz terimlerle, talebelere bilgi verilemez." diyerek kitabı yırtıp atmıştır. Bu olaydan sonra, Atatürk tahta başına geçmiş; "dılı" yerine "kenar", "müselles" yerine "üçgen", "müselles mütesaviyül adla" yerine "eşkenarlı üçgen", "zaviye" yerine "açı" diyerek ünlü "Pisagor" davasını öğrencilere anlatmıştır.

Aynı inceleme gezisinde bulunan Kültür Bakanı Saffet Arıkan'a dönerek, bütün okul kitaplarının yeni terimlerle, hemen, yeniden yazılması emrini vermiş ve iki ay içinde Türkçeleştirilmiş terimlerle hazırlanmış olan kitaplar bütün okullara Kültür Bakanlığınca gönderilmiştir. Nitekim, 1938 yılında yayımlanan, *Türk Dili* (Belleten) dergisinin (sayı 31-32) ekim (ilkteşrin) nüshasının 25'inci sayfasında şöyle denilmektedir:

"Yazı ve konuşma dillerinin elden geldiği kadar birbirine yaklaştırılması ve yazarımızın halkça kolaylıkla anlaşılması yolundaki çalışmalar da ileri götürülerek, *ilk ve orta öğretim ders kitaplarındaki terimlerin karşılıkları da ortaya konmağa başlamış, geçen ders yılında bunlardan matematik, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik, jeoloji derslerine ait dört binden fazla terim karşılıkları bütün öğretmenlerle ders kitabı yazarlara broşür halinde dağıtılarak düşünceleri sorulduğu ve önümüzdeki ders yılı kitaplarına bu terimler geçirildiği gibi, yeni ders yılı için de coğrafya, kozmografya, tarih, etnoğrafya, filozofi ve psikoloji, edebiyat, hukuk terimleri karşılıklarının da hazırlanmakta bulunmuş olduğu*" bildirilmektedir.

Ayrıca, Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın okul kitaplarındaki terimlerle ilgili çeşitli genelgesi zaman zaman yayımlanmıştır (bkz. *Türk Dili*, şubat 1938, s. 34).

Böylece, Türk çocukları, okullarda "aded-i silsile-i alelvilâ", "aded-i gayri muntak", "adele-i murabba-i münharife", "adele-i tev'emiye-i sakiye", "cereyan-ı galvani", "esmak-i azmiye" demekten kurtulmuştur.

Atatürk'ün ömrünün sonlarında başardığı terim devrimi, uzun yıllar boyunca inceleyerek, yorularak ortaya koyduğu dil devriminin belli başlı bir ürünüdür ve dil devrimi üzerinde yıllardan beri sürdürülen bütün ters yorumları önleyecek güçtedir.

³ S. A. Terzioğlu, "Atatürk'ün Geometri Kitabı", *Cumhuriyet* gazetesi, 15 haziran 1971.